

TALBOT RICE, DAVID, *The Great Palace of the Byzantine Emperors, Second Report* (=Bizans İmparatorlarının Büyük sarayı, İkinci rapor) "The Walker Trust-The University of St. Andrews", Edinburgh, University Press 1958, XXIV+203 S., metin içinde 45 resim, metindışı 50 levha, ayrıca 6 plân ve kesit, renkli 4 levha, büyük boy ciltli, fiatı: L 6.6.o.

İstanbul'da Bizans İmparatorlarının "Büyüksaray"ı şimdiye kadar hakkında en fazla yazı yazılan konulardan biridir. Sultanahmet'de Hippodrom ile Marmara kıyısı arasındaki sahada uzandığı bilinen, muhtelif bina, salon, kilise, avlu ve müştemilât yapılarından meydana gelmiş olan bu büyük saray kompleksi daha XII. yüzyıldan itibaren ihmal edilmeğe başlanmıştı. Şehrin Blakhernai denilen bölgesinde kurulan ve gelişen saraylar, imparatorlar tarafından tercih edildiğinden, günden güne yıkılan Büyüksaray, İstanbul'un fethinden çok önce ancak pek az kısımları ihtiyaç anlarında kullanılabilen bir enkaz yığını hâlini almış bulunuyordu. Çeşitli eski Bizans kaynakları bu saray hakkında bilgi verirler¹. Bu kaynakların başında, İmparator Konstantinos VII Porphyrogenetos (911 - 959) un *Merasimler kitabı* gelir. Hemen hemen yüzyıldanberi, Bizans eserleri ile meşgul olan bütün araştırmacılar bu kaynağın yardımı ile Büyüksarayın topoğrafyasını ta'yin ve tesbite çalışmışlardır. İlk teşebbüs Jules Labarte'ındır². Bunu Labarte' kitabının tenkidini yazmak üzere kaleme sarılan Enrico Montucci (Henry Montucci) adlı garip şahsın yazdığı sarayların kesitlerine dâir yazısı takip etmiştir³. Her ikisi de İstanbul'u görmeden bu derece önemli bir topoğrafya araştırması ortaya çıkarmağa çalışan bu araştırmacıların yanısıra, yerinde tetkikler yapan birisini de bulmak, müspet bazı neticelere nihâyet varılabildiği ihtimalini hatıra getirir ise de hakikatte öyle olmamıştır. İstanbul'lu bir rum olan A. C. Paspates (1814-1891) tarafından önce grek dilinde sonraları da Metcalfe'in tercümesi ile ingilizcesi basılan kitap'da⁴ ilk defa olarak o sıralarda görülen kalıntılar da ele alınmış, fakat bu yazarın bütün yayınlarında olduğu gibi burada da inanılmıyacak fantezilere aşırı derecede yer verilmiştir. Mevcut imkânlardan faydalanması en kolay bir yazarın eseri böylece bu sahada yazılmış olanların belki en değersiz durumu düşmüştür. Yine kaynaklardan isti-

¹ J. P. Richter, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte II*, Wien 1897, 253-371 de Büyüksaray hakkında bilgi veren başlıca Bizans kaynaklarının almanca tercümeleleri bulunmaktadır. Bu tercümelelerin bazı hallerde pek güvenilir olmadıklarına da burada dikkati çekmek yerinde olacaktır, kşl. Preger, *Byzant. Zeitsch.*, X (1898) 198-201.

² J. Labarte, *Le palais impérial de Constantinople et ses abords, Sainte Sophie le Forum Augustéon et l'Hippodrome tels qu'ils existaient au dixième siècle*, Paris 1861.

³ H. Montucci, *Les coupes du palais des empereurs byzantins au Xe siècle*, Mémoires de l'Acad. des Insc. et Belles Lettres, Paris 1877.

⁴ G. A. Paspates, *Ta Byzantina anaktora*, Atina 1885; ingilizcesi: *The Great Palace of Constantinople*, London 1893.

fade edilmek suretiyle Büyüksarayın aksamı ve topoğrafyasını tesbit için D. Bjeljaev⁵ ile F. von Reber⁶ tarafından yapılan iki ayrı teşebbüsten sonra yine kaynakların yardımı ile bir defa daha büyük bu kompleksin tertibi ortaya konulmak istenmiştir. J. Ebersolt (1879 - 1933) un bu çok etraflı ve ciddi etüdü, mimar A. Thiers'in çizdiği büyük tahmini bir de plân ile yayınlanmıştır⁷. Bir makale çerçevesini aşmayan diğer bazı teşebbüslerden sonra⁸, Bizansın Büyüksarayının şeklini tesbit etmek için evvelkilerden daha müspet bir yolda ilerlemek imkânı hasıl olmuştur. Bu imkânı sağlayan 3 Haziran 1912' de vuku bulan İshakpaşa - Cankurtaran yangınıdır. Bu felâket ile birdenbire yokolan ahşap ev kitlelerinin arasından çoğu eski Bizans sarayına âit kârgir kalıntılar ortaya çıkıvermiştir. O sırada ilim âleminde büyük ilgi ile karşılanan bu kalıntılar hakkında birçok küçük yazı ve notlar yayınlanmış, tebliğler verilmiş⁹ ve böylece bu önemli keşif tanıtılmak istenmiştir. Toprak üstünde görülebilen bütün izler ile toprak altında mevcudiyetleri anlaşılan bir çok temel, mahzen ve sarnıç kalıntısının ayrı ayrı plân ve kesitlerinin çizilmesi ve bunların hepsinin tek bir plân üzerinde işaret edilmesi teşebbüsü Th. Wiegand (1864 - 1936) tarafından düşünülmüş ve bu proje E. Mamboury (1878 - 1953) ile birlikte uzun çalışmalarından sonra tamamen tatbik mevkiine konulabilmıştır¹⁰. Sadece kaynakların yardımı ile meydana gelen etüdlere farklı olarak yalnız mevcudu ortaya koyan bu büyük çalışma onlar ile bir uyuma halinde değildi. İşte Büyüksaray veya Arasta sokağı veya Sultanahmet kazıları adı altında tanınan kazılar başlangıçta kaynaklarda bahisleri geçen Büyük saray aksamını¹¹ hâlâ duran kalıntılara intibak ettirebilmek gayesiyle başlamış bir araştırma idi.¹²

⁵ D. F., Bjeljaev, *Bizantina I*, Zapiski imper. russkago arheologičeskago obščestva, yeni seri V, Petrograd 1892.

⁶ F. von Reber, *Der Karolingische Palastbau, I Vorbilder*, Abh. d. hist. Classe d. königl. bayrischen Akad. d. Wis. XIX (1891) 715-803; XX (1893) 187-250.

⁷ J. Ebersolt, *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies*, Paris. 1910.

⁸ X. A. Siderides, *Topographika tou megalou Palatiou*, Hel. Phil. Syllogos, 31 (1909) J. B. Bury, *The Great Palace*, Byzant. Zeit. XXI (1912) 210-225.

⁹ 107-112 E. A. Dalleggio d'Alessio, *Ruines du Grand Palais Impérial de Constantinople*, Cte Rend. de l'Acad. des Ins. et Belles Lettres (1912) 305-308; J. Ebersolt-A. Thiers, *Les ruines et les substructions du grand palais des empereurs byzantins*, ay. yer (1913) 31-38; Th. Wiegand, *Die byzantinischen Kaiserpaläste zu Konstantinopel*, Arch. Anzeiger (1914) 100-106; J. Ebersolt, *Recherches dans les ruines du Grand Palais*, şu eserde: *Mission archéologique de Constantinople*; Paris 1921, 28-37. J. B. Papadopoulos'un yolladığı notlara dayanarak Ch. Diehl *Découvertes archéologiques à Constantinople*, Cte. rend. de l'Acad. d. Ins. et Belles Lettres, 1920, 23; ay. yer, 1920, 178; ay. yer, 1920, 59 ve dev. da yangından sonraki Büyüksaray buluntuları hakkında kısa bilgiler vermiştir.

¹⁰ E. Mamboury-Th. Wiegand, *Die Kaiserpaläste zwischen Hippodrom und das Marmara-Meer* Berlin 1935; buluntuların hepsini tek levha halinde gösteren bir plân ayrıca yayınlanmıştır, bk. A. M. Schneider, *Byzanz*, Berlin 1935, lev. 10.

¹¹ Kaynaklarda Büyüksaray hakkında yazılanlara dayanmak suretiyle buradaki yapılar hakkında denemeler yapılmışa hâlâ devam edilmektedir. A. Vogt,

Uzun zaman basınımızda Arasta sokağı kazısı olarak tanınan,¹³ İstanbul'da Sultanahmet camii'nin deniz tarafındaki sahada Büyüksaray yerinde 1935-1938 yıllarında yapılan kazıların¹⁴ ilk raporu muhteşem bir cilt halinde 1947'de yayınlanmıştı.¹⁵ İkinci Dünya harbinin doğurduğu sıkıntılar geçtikten sonra Edinburgh St. Andrews Üniversitesinin *Walker Trustu*, Prof. David Talbot Rice'in idaresinde olmak üzere buradaki araştırmalara devam imkânını sağlamıştı.¹⁶ 1951'den 1954'e kadar süren bu ikinci araştırma safhasının raporu da şimdi ilkinden daha da zengin bir cild halinde yayınlanmış bulunuyor. İstanbul'a, Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'ne bağlı güzel ve değerli bir *Mozaik müzesi* kazandıran bu teşebbüs, şimdiye kadar basılan iki raporla yeter derecede etraflı bir şekilde tanıtılmaktadır.

Büyüksaray kazısı normal şartlar halinde cereyan etmiş bir araştırma sayılmaz. Zira bulunduğu yer, Sultanahmet camii manzumesinin bir parçası olarak yapılan *arasta* yâni kapalıçarşının içinde ve bugünkü toprak seviyesinin hayli aşağısındadır. Mozaiklerin ortaya çıktığı sahaya doğru uzanan yolun iki tarafındaki muntazam, tonozlu kâgir gözler XVII. yüzyıl başında yapılan bu çarşının kalıntılarıdır. Bugün bunlardan *Mozaik müzesi* sahası içinde bulunanlar, perakende parçaların teşhir ve muhafazasına yaramakta aynı zamanda bu orijinal müzeye kendisine has bir güzelliği olan bir çerçeve sağlamaktadır.

Büyüksaray kazıları hakkındaki ikinci rapor *D. T. R.* (= D. Talbot Rice)'in imzası altında yayınlanmış olmakla beraber önsözden öğrenildiğine göre, ressam, mimar ve asistandan başka bilhassa arkeolog David Oates ile J. B. Ward Perkins'in yardımı ile meydana gelmiştir. Kitap muhtelif uzunlukta sekiz bahis ile ayrıca bir ek ve bir de indeksden ibarettir. İlk bölüm (s. 1-23) 1952 - 1954 yılları arasında revaklı avlu sahasındaki kazı, ikinci bölüm ise (s. 24-51) revaklı avlunun güney-doğusundaki kazı hakkındadır (yazarlar: *D. T. R.*, *W. P.* ve *D. O.*) Üçüncü bölüm (s.

Le livre des Cérémonies, I Commentaire, Paris 1935'de bazı notlar yayınlamıştır; bunu R. Guillard'ın çeşitli dergilerde basılan hayli çok sayıdaki yazılar takip etmiştir. Bu yazılardan bir kısmı, *Etudes Byzantines*, Paris 1959'da toplanmıştır. Nihayet C. Mango, *The Brazen House*, Kopenhavn 1959 ile Büyüksaray'ın ufak bir kısmı ile meşgul olmuştur.

¹² Büyüksaray hakkında dilimizde yazılmış genel mahiyette tek yazı için bk. *Türk (= İnönü) Ansiklopedisi*, *Büyüksaray* maddesi. Son yıllarda İstanbul Büyüksaray'ı hakkında Meksika'da da bir kitabın yayımlandığına burada işaret edelim, S. Miranda, *El Gran Palacio sagrado de Bizancio*, Mexico 1955. Bu lüks baskılı kitabın içinde yazarın İstanbul'daki diğer Bizans İmparatorluk Sarayı (Blakherna) hakkında da başka bir eser hazırlamakta olduğu haber verilmektedir. Bu ikinci kitabın da basılıp basılmadığını öğrenemedik.

¹³ İlk kazılar hakkında bk. R. Oğuz Arık, *Türkiye'de 1935 yılındaki Arkeoloji işleri*, Ankara Halkevi neşriyatı, büyük boy 7, İstanbul 1936, 19-22; ay. yazar, *Türkiye'de 1936 yılındaki...*, Ankara Halkevi. Neş.: 20, İstanbul 1938, 5-7.

¹⁵ *The Great Palace of the Byzantine Emperors, Being a first report on the excavations carried out in Istanbul on behalf of the Walker Trust, 1935-1938*, Oxford 1947.

¹⁶ *D. T. R.* ikinci devredeki kazılar hakkındaki ilk haberi *Illustrated London News*'da yayınlamıştır.

52-102) "Erken Bizans mimarisinin stürüktür ve inşaat usulleri hakkında notlar" serlevhası altında *J. B. W. P.* in yazdığı uzun bir araştırmayı ihtiva etmektedir. Böylece bu cilt kuru bir kazı raporu olmaktan uzaklaşmakta ve genel bir mimarî tarihi kitabı mahiyetini almaktadır. Anadolu ve İstanbul'dan hayli eserin resimleri ve izahları da bu kısımda yer aldığından böylece Deichmann'ın kitabını âdetâ tamamlayan bir etüd teşkil etmektedir.¹⁷ Kısa dördüncü bahis (s. 105-109) kazı sırasında rastlanan Bizans tuğla damgaları (*D. T. R.*), yine pek kısa olan beşinci bahis (s. 110-120) Bizans çanak-çömlek buluntuları (*D. T. R.*) hakkındadır. Kitabın önemli üç büyük ana bahsinden biri altıncı bahis (s. 121-160) olup, burada 1952-1954 yıllarında meydana çıkarılan döşeme mozaikleri ile buradaki mozaiklerin bütünüün teknik, üslup ve tarihlendirme meselesi yeniden ele alınmıştır (*D. T. R.*). Yedinci bahis (s. 161-167) kazı sahasının Bizans devri binaları ile teşhisi hakkındadır (*D. T. R.*) ve *W. P.*) Nihayet sonuncu, yani sekizinci bahis (s. 168-193), kazı sahasının uzağında, sahilde genel olarak "*Iustinianos'un evi*" olarak tanınan harabede yapılan inceleme ve araştırmalar ile ilgilidir. Kitabın sonundaki (s. 194-198) Ek ise, Büyüksaray kazılarının ilk raporu hakkında vaktiyle A. M. Schneider tarafından yazılarak *Antiquity* dergisine yollanan ve izah edilmeyen bir sebepten yayınlanmayan bir tahlil ve tenkit yazısından ibarettir.¹⁸

1952-1954 kazılarında da evvelce meydana çıkarılan revaklı avlu üzerinde çalışılmıştır. Hernekadar Lâtin işgalinden sonra da kısa bir süre için kısmen kullanılmış ise de esas itibariyle 1150'den sonra hemen hemen terk edilmiş olan bu bina grubunun genel Büyüksaray topoğrafyasındaki mevkii şimdiye kadar maalesef henüz anlaşılmamıştır. Bu büyük revaklı avlunun ortasında boydan boya avluyu kateden mermer kaldırımli bir yol vardır ki bu da tek nefli bir önholü olan apsisli bir binaya ulaşmaktadır (Aygır deposu yakınında). İşte 1952-1954 kazı kampanyasının ikinci çalışma sahası da bu apsisli bina ile çevresi olmuştur. Derhal şuna da işaret etmek yerinde olur ki bütün çalışmalara rağmen bu binanın da kaynaklarda adı geçen Büyüksaray aksamından hangisi olabileceği aydınlanamamıştır. İlk raporda etraflıca anlatılan revaklı avlu, bütün Bizans devrinde esas şeklini ve bilhassa tezyinatını muhafaza etmemiştir. Kazı ve sondajlardan öğrenildiğine göre bu avlunun altında (güney-batıda) daha eski bir takım izlere rastlanmıştır. 350 tarihinden eski olmakla beraber IV. yüzyıldan daha erken olamayacağı ileri sürülen bu izlerin üstlerindeki avlu ve saray ile ilgili olamayacakları kanaati doğmuştur. Araştırmacılara göre hernekadar bu kalıntıların Constantin devrinde aidiyetleri tahmin edilmekte ise de, burada ana toprağa inilmediğinden yine de kesin bir şey söylenemez. İstanbul'da yapılan arkeolojik araştırma ve kazılarda hemen daima karşılaşılan güçlük burada bir defa daha kendisini göstermektedir. Constantin çağındanberi om. 80 ile 10-12 m. arasında yükselen İstanbul toprak seviyesi çeşitli eski iskân safhalarının tesbitini çok zorlaştırmaktadır. İkinci bir inşa devrine işaret eden mozaik

¹⁷ Bu kitap hak. bak, S. Eyice, Belleten. XXIII (1959) 157-161.

¹⁸ Evvelce Schneider ile ilk raporu yazarlardan Brett arasında bazı münakaşalar cereyan ettiği bilinir, A. M. Schneider, *Topographica*, Byzant. Zeisch. 41 (1941) 61, not 2.

döşemeli avlu, bir müddet sonra belki VII. yüzyılda veya daha sonraları bir tahrip görerek bunun neticesinde mozaiklerin üzerleri mermer levhalar ile kaplanarak döşenmiştir (ilk raporda bu ameliye 550'e doğru tarihlendirilmiştir). Yukarıda bahsi geçen yol ise, birbirini takip eden daha kaba işçiliğe sahip tonozlu odalardan mürekkep bir viadük olup, kazanların görüşüne göre, terasın dış kenarındaki bazı yapılar ile irtibatı sağlıyordu. Yine araştırmacıların görüşüne göre, Büyüksaray'a ait en eski aksamı teşkil eden bu kalıntı revaklı avludan daha eski olup münferit bir binanın âbidevi girişi olması muhtemeldir. Revaklı avlunun burada ikinci bir safhada yapıldığını, ve böylece viadüklü yolun vazifesini kaybettiğini, aks farkı, bazı intizamsızlıklar, sütunların ortada bulunması açıkça gösterir. Bu avlu üç tarafından binalar ile çevrili bulunuyordu. Avluyu süsleyen mozaikler bu ikinci devre ait olmakla beraber bunların kronolojisi okuyucuyu şaşırtmaktadır. Zira ilk raporda hayli erken bir devre ait olarak kabul edilen bu muhteşem döşemenin ikinci raporda daha yeni bir tarihe ait olarak kabul edilmek istendiği dikkati çeker. Sonraki mermer kaplama döşeme belki bir depremden sonra duyulan lüzum üzerine kaplanmış olmalıdır. Ancak bu mermer döşemenin devri de, mozaik döşemenin tarihine paralel olarak oynamaktadır, ilk raporda 550'e ait iken bu defa Basileios (867-886) devrine kadar çıkar. Çok sonraları Büyüksaray terkedilince bu sahaya moloz yığılmış, uzun zaman boş duran bu yıkıntıyeri, ancak XVII. yüzyıl başlarında Sultanahmet camii manzumesinin inşası ile tekrar imâr olunmuştur.

Yolun bitimindeki apsisli binanın iki yanında çok önceleri bir takım kalıntılar tesbit edilmiş bulunuyordu. Sağında evvelce *Dc* solunda ise *Db* olarak işaretlenen bu binalardan *Dc* nin Türk devri inşaatı olduğu sonraları kesin surette anlaşılmıştır.¹⁹ İkisi arasında 22 m. genişliğindeki sahada ise apsisli salon (?) vardır. Kısmen tahrip edilmiş olan bu binadaki kazı çok güç şartlar içinde cereyan etmiş, iki defa terasman yüzünden yığılan kalın moloz tabakası kaldırılmıştır. Apsisli bina içden 32 x 16,5 m. ölçüsünde olup, 10, 90 çapında ve dışarı 7,50 taşkın bir apsisle sahiptir. Bu binanın 2 - 2,50 m. gibi hayli kalın duvarları olduğu da görülmüştür. Apsisli binanın ayrıca 11,50 x 16,50 ölçüsünde bir holü, ve kısmen sağlam bir halde bulunan, tonozlu bir de mahzeni vardır. Araştırmacılar burada da çok daha eski inşaat izleri tesbit etmişler plâni anlaşılmıyan kesmetaşdan bir bina (*Greenstone building*) kalıntısına da rastlamışlardır. Burada mimarî bakımdan yapılan incelemeler *Db* olarak bilinen kalıntı üzerinde de toplanmıştır. Plâni bakımından hayli dikkat çekici bir yapı olan *Db* nin maalesef bu salon ile münasebeti olup olmadığı hususu aydınlanmamıştır. Apsisli binanın normal bir kiliseden ziyade umumiyetle saray mimarisinde rastlandığı üzere, apsisli bir saray salonu olması akla en yakın gelen bir ihtimaldir. Nitekim İstanbul yakınında Rhegion (Küçükçekmece) sarayında²⁰ böyle bir salon tesbit edilmiştir. Türk devri inşaatı olan *Dc* nin ise altında Bizans kalıntılarına rastlanmıştır olmakla beraber, bunlar apsisli salondan daha geçtir. Evvelce de işaret ettiğimiz

¹⁹ *Db* ve *Dc* hakkında bk. Mamboury-Wiegand, *Kaiserpalaeste*, 33, lev. 85; 34 lev. 89.

²⁰ A. Ogan-A. M. Mansel, *Rhegion-Küçük Çekmece hafriyatı*, Belleten, 6 (1942) 1 ve dev. lev. 25; 26; A. M. Mansel, *Les fouilles des Rhegion*, Actes du VIe. Congrès d'Et. Byzantines, Paris 1951, 2, res. 1.

gibi, kanaatimize göre *Db* tamamen *kapalı yunanhaçı* şeklinde bir binanın hattâ belki de bir saray kilise (veya şapelinin) bodrumudur. Bizans mimarisinde mahzenlerin, üstlerindeki esas yapıların kabaca plânını aksettirdikleri hatırlanacak olursa, bu hususda hiç bir şüpheye yer verilmeyeceği daha iyi anlaşılır. İstikameti de hemen uygun olduğuna göre bu binayı Büyüksaray sınırları içindeki kiliselerden biri olarak kabul etmek bir ihtimal olarak hatıra gelir²¹. Maalesef, araştırmacılar, kazılarda buldukları bu kalıntılar hakkında tarih ve topografya bakımından kesin bir neticeye ulaşamamışlardır.

Araştırmacılar burada kullanılan çeşitli malzeme üzerinde de dururlar. *Grey tertiary limestone* (= *Greenstone*) dedikleri Bakırköy taşından bahsederken (yâni küfeki) İstanbul'un her devir inşaatında geniş ölçüde kullanılan bu taşı neden kıymetli bir malzeme olarak gördüklerini anhyamadığımızı itiraf ederiz. Buradaki tuğla inşaat yeknesakdır. Tuğlaların ekseriyetinde damgalara rastlanmakla beraber, hayli zamandır üzerinde çalışılmasına rağmen tuğla damgaları kronoloji hakkında aydınlatıcı ipuçları veremediklerinden, bu malzemeden bu bakımdan şimdilik istifade olunamamaktadır. Ve nihayet burada rastlanan kemer ve tonoz (beşik, çapraz) şekilleri hakkında da izahat verilmektedir.

Kitabın s. 62'den itibaren çok önemli bir bahsi ile karşılaşılır : Burada İstanbul'un diğer erken Bizans (veya Geç Roma) devri mimarî kalıntılarının tahlilî bir listesi bulunmakta, verilen açıklamaları güzel resimler desteklemektedir. İçlerinden bazıları başka vesileler ile yayınlanmış olmakla beraber, birçoğu ilk defa tanıtılan, ve bahusus ilk defa o bir arada toplanan bu kalıntılar şunlardır :

s. 62, Hürriyet matbaası yanındaki duvar: belki Severus suru veya Constantin *forum*'u binalarından bir parça.

s. 63, Hippodrom.

s. 64, Ayasofya: ilk kilise, yazar Alman Enst. tarafından yapılan bu kazının ilk haberlerini bildirmekle iktifa etmiş (AA, 1935; BZ. 1936), nihai yayını zikretmemiştir²².

s. 64, Bayazıd'da 1953'de bulunan duvarlar: Constantin sonrası devri.

s. 65, Valens (= Bozdoğan) su kemeri: 368'e ait olarak kabul eder.

s. 65, Belediye sarayı yerindeki binalar: ev?, IV-V. yüzyıl başları.

s. 66, Surlar: 413 - 440 yılları arasında yapılmış olarak kabul edilir.

s. 67, Yıldızlıkapı :²³.

s. 68, Aetius su sarnıcı : 421 tarihi civarında yapıldığını kabul eder.

²¹ Bu hususda bk. S. Eyice, *Amasra Büyükadasında bir Bizans kilisesi*, Belleten, 15 (1951) 489 ve dev.

²² Bu hususda bk. A. M. Schneider, *Die Grabung im Westhof der Sophienkirche*, Berlin 1941.

²³ Yıldızlıkapının ancak Theodosius II tarafından yapılmış olabileceği, Ph. Schweinfurth, *İstanbul suru ve Yıldızkapı*, Belleten, 16 (1952) 261 ve dev. da da belirtilmiştir. Burası hakkında ayrıca bk. R. Duyuran, *Yedikulenin restorasyonuna başlarken*, Arkitekt, sayı 293, 27 (1958) 151-155. Son tamir sırasında bu önemli kompleksin mimarî meselelerini halleden hayli husus tesbit edilebilmiştir.

s. 68, Hagia Euphemia martyryon'undaki ana duvarlar. V. yüzyılın ilk yarısı kilise haline getirilmesi 451'den az sonra.

s. 69, Karpos-Papylos martyryon'u: Schneider'in tarihlendirmesi tereddütle karşılanmıştır.

s. 70, Myrelaion kilisesi (Bodrum camii) altındaki rotunda: İstanbul'un pek az tanınan ve büyüklük itibarıyla sayılı yuvarlak binalardan biri olduğu sezilen bu Roma devri rotundasına maalesef yeter derecede incelenmemiştir.²⁴

s. 71, Studios basilikası (Imrahor camii) :

s. 71, Ayasofya : Iustinianos devrine ait kısımlar

s. 73, Hagia Eirene: Esası Iustinianos devri, 740 doğru tamir edildi.

s. 74, Hagia Eirene yanındaki kalıntılar²⁵

İstanbul'da araştırmacıların çerçevesi içine girmesi gereken mimarî kalıntıların bunlardan ibaret olmadığı muhakkaktır. Dikkatli bir topografik araştırma, ve hattâ rölöveleri yayınlanmış olan eski Bizans yapılarının yeniden incelenmesi bu listeyi daha da genişletmek imkânını sağlayacaktır. Nitekim biz bu listede unutulmuş örnekler olarak, hakkında etraflı kazı raporu mevcut olan Balaban Ağa mescidi ile esas büyük bir ihtimal ile geç Roma devrine ait bir türbe olan Sancaktar mescidini ve yine aslında bir türbe yapısı olan Şeyh Süleyman mescidi ile Khalkopratria kilisesi kalıntısı olan Acem Ağa veya Lala Hayreddin mescidine burada işaret edebiliriz. Yazar hernekadar listesinin tam olmadığını bildirmekte ise de ilk defa olarak toplanan böyle bir malzemenin daha tamam olması yerinde olurdu. s. 77 den itibaren yer alan *The Historical Background* adlı bahiste ise, tesbit edilen inşâ özelliklerin sanat tarihindeki yeri üzerinde durulmakta, böylece Bizans mimarisinin *Roma* veya *Doğu* kökleri problemine temas edilmektedir. Yazar Roma mimari tekniği üzerinde durmakta ve bunun Anadolu'dakinden farklı olduğu neticesine varmaktadır. Bu teknik özellikler arasında adı geçen *opus reticulatum* inşaatının Anadolu'daki örnekleri meyanında (s. 82. not 2) de verilen örneğin yanlış belirtilmiş olduğuna da işaret etmemiz yerinde olacaktır. Yazar, bu satırların müellifi tarafından yayınlanan Amasra'ya ait bir örneği Amasya'ya ait olarak göstermiştir.²⁶ Roma ve erken Bizans inşaat usulleri hakkında çok etraflı bilgi veren bu bahis (s. 77-95) yeni buluntulara göre hazırlanmış bir *manuel* teşkil etmektedir ve büyük faydalara sağlayacağı aşikârdır. Bu bakımdan kitabın bu bahsinin değerini bir kat daha artıran bir ek (*Appendix*) s. 96'dan itibaren s. 101'e kadar uzanmaktadır. Bu ekte, kitapta incelenmiş olan konu ile ilgili Anadolu'ya ait başlıca örneklerin adları, bunların teknik özellikleri ve haklarında şimdiye kadar yapılan yayınların bibliyografyası verilmektedir. Kitabın sonundaki güzel basılmış hârikulâde levhalarda da bunların resimlerinin yer alması, Büyüksaray kazıları hakkında bir rapor olarak yazılan bu kitabın çerçevesinin genişliğini açıkça belli etmektedir.

²⁴ Bizans çağında sarniç halinde getirilmiş olan bu Roma devri rotundasına 30 m.yi bulan dış çapı ile İstanbulun mimarî tarihi bakımından çok önemli bir kubbeli binası idi. Burada etraflı bir araştırma yapılması çok faydalı olacaktır.

²⁵ Bu kalıntılar şurada yayınlanmıştır: M. Ramazanoğlu, *Neue Forschungen zur Architektur-Geschichte der Irenen-Kirche...*, Atti dell'VIII Congresso di Studi Bizantini, 232-235, lev. 64-68.

²⁶ S. Eyice, *Deux anciennes églises byzantines de la citadelle d'Amasra (Paphlagonie)* Cahiers Archéologiques, 7 (1954) 97-105.

Kilikya'da Akkale, Ankara'da hamam²⁷, Aspendos'da sukemeri, basilika, nymphaeum, Cyzikus'da Hadrian mâbedi, Kilikya'da Ayas'da hamam, Ephesus'da Celsus kütüphanesi, Vedius hamamı-gymnasium'u, büyük hamam, tiyatro hamamı, Sextilius Pollio sukemeri, stadium; Erzin; Korykos'da hamam; Miletus'da Vergilius Capito hamamı, Humetepe hamamı, Faustina hamamı, nymphaeum ve sukemeri, heroon; İznik'de surlar; İzmit; Bergama'da amfitiyatro, gymnasium, Asklepion, Serapaeum (Kızıl avlu); Perge, hamamlar, bu ekde zikredilen başlıca örneklerdir. Hiç şüphesiz ileride bu listeyi daha da genişletmek mümkün olacaktır.

Tuğla damgaları hakkında olan bahis (s. 105-109), pek geniş bir malzemeye dayanmamaktadır. Yazar *D.T.R.* bu damgaları IV-VI. yüzyıllar arasında kademelenen bir kronoloji tasnifine tabi tutmağa çalışmıştır. Bizans tuğla damgaları araştırmalarının henüz kesin sonuçlara varamaması bu yolda yapılacak teşebbüsleri hayli zorlaştırmaktadır. Kazı sırasında rastlanan çanak kalıntıları ise itina ile tasnif edilmiş olmakla beraber pek zengin sayılamaz, yalnız bunların arasında bazı eski islâmi parçaların da tesbit edilmesi hayli dikkat çekicidir.

Kitabın en önemli ağırlık merkezlerinden bir diğeri de Mozaiklerden ve bunların tarihlendirilmesinden bahseden iki bahisdir (VI, s. 121-160; VII, s. 161-167). *D.T.R.* tarafından yazılan VI. bahisde 1952-1954 yıllarında bulunan başlıca sahneler izah edilmektedir. Bunlar da yine evvelce bulunanlar gibi beyaz bir *fond* üzerine âdeta "serpiştirilmiş" av, hayvanlar arasında mücadele, nebat, peyzaj ve mimari motiflerinden meydana gelmiştir. İçlerinde belki en dikkat çekici olanı sevimli bir mizah havasına sahip bulunan, üzerinde sürücüsünü ve yükünü atarak dört nala kaçan katır sahnesidir (lev. 45, s. 124). Bordür kısımlarında ise en fazla dikkati çeken parça, çerçevenin hâkim motifi olan kalın akantus kıvrımları arasında yer alan sarışın bir erkek yüzüdür (lev. renkli C., s. 144-145 arası). Diğer akantus kıvrımlarının içlerinde herbiri değişik olmak üzere muhtelif hayvanlar yer almıştır. Yazar, bu çeşit kalın akanthus kıvrımlarına havi çerçevelerin diğer örnekleri ile mukayeseler yapmakta bundan sonra da bir portre olması muhtemel görülen maske üzerinde durmaktadır²⁸. Böyle bir yüz (veya maske) birinci raporda da yayınlanmış ve bunun *Oceanus*'u tasvir ettiği ileri sürülmüştü. Döşeme mozaiklerinde sakallı bir antik su-ırmak tanrısı şeklinde *Oceanus* tasvirleri pek nadir değildir. Burada bunların başlıcaları bildirilmiştir ki biz bu listeye, Kuzey Afrika'da Sabratha'da bir hamamda bulunan *Oceanus* tasvirini de ilâve edebiliriz. Bu döşemede rastlanan, mimari, insan, ağaç, hayvan, av, hayvan mücadeleleri, ayrı ayrı incelenerek bunlardan kronolojik hükümlere varılmağa çalışılmaktadır. Bu döşeme kompozisyonunda rastlanan zengin fauna: ayı, deve, geyik, köpek, fil, keçi, tavşan, at, koyun, leopar, kaplan, efsanevî hayvanlar, kuş, sürüngenler ve ufak hayvanlardan mürekkep olup, yazara göre sanatkar, Oppianus'un *Halenitica*'sı ile pseudo -Oppianus'un *Cynetica*'sının elyazmalarındaki hayvan tasvirlerinden örnek almış olmalıdır. Yazar bu bahisde mozaiklerin genel

²⁷ Bu hamam hakkında evvelce bir rapor yayınlanmıştır, N. Dolunay, *T. T. K. adına yapılan Çankırıkapı hafriyatı*, Belleten 5 (1941) 266 lev. 77-85.

²⁸ Bunun muayyen bir 'Barbar'ın portresi olduğu hak. D. Talbot Rice ve Hirmer, *Kunst aus Byzanz*, München 1959, 43, lev. 41. Döşeme mozaiklerinde bordürlerde maskeler pek nâdir rastlanan bir husus değildir.

olarak üslûbu üzerinde de durur. Ve bu üslup özelliklerini başka çeşitler ile mukayese ederek İstanbul'a has bazı özellikler gördüğü (s.152) bu döşemenin 400 yılından sonra ve 530'dan önceye, daha dar bir çerçeve ile 450 ile 500 yılları arasına ait olabileceğini ileri sürer (s. 148). Ancak s. 160'da yazar bu rakkamı biraz daha oynatarak mozaiklerin kronolojisini 450-550 yılları arasına yerleştirmektedir. Bu mütereddit durum aynı mozaikler için ilk raporda teklif edilen tarihin 410 yâni Theodosius II (408 - 450) devri olduğu düşünülecek olursa hayli şaşırtıcıdır. Yazar s. 152-160'da bu kronoloji meselesini etraflıca ele almakta, bu hususda şimdiye kadar ileri sürülen fikirleri -ki bazıları dayanaksız tahminlerden ibarettir- hassasiyetle belirtmektedir. Üslup ile teknik özelliklerine dayanarak ve diğer benzer örnekler ile yapılan karşılaştırmalar yazarı bu yeni tarihi ortaya atmağa sevk etmiştir. Ancak şu var ki yazarın tarih hususundaki kararı henüz pek kesin sayılamaz. Zira s. 166'da da İustinos II (565 - 578) devrine çıkartmak ister gibidir. Daha inandırıcı delillerin ortaya çıkmasına kadar kanaatimize göre bu bir yüzyıllık süre içinde ilk elli yıl akla daha yakın gelecektir. Diğer taraftan *D. T. R.*ın s. 152' de ileri sürdüğü bir nokta üzerinde de durulmağa değer: Bu mozaikin bütününde bir halı edası vardır. Çok daha yakın tarihlere ait olmakla beraber, Büyüksaray döşeme mozaığının unsurlarını Viyana ve Boston'daki bazı Hind halılarında bulmak kabildir²⁹. Nitekim bunlarda kalın bir bordürde zengin yaprak kıvrımları arasında maske halinde yüzler, esas saha içinde ise serpiştirilmiş halde çeşitli ehli veya vahşi veya efsanevi hayvanlar, av, hayvanlar arası mücadele, dağınık şahıs, ağaç motifleri görülür. Kanaatimize göre, bu Hind halılarının çok eski birtakım prototiplere dayandığı (muhtemelen Sasanî) ve bu prototiplerin Büyüksaray mozaiklerine de örnek olduğu veya tersine, bu çeşit prototiplerin yalnız Büyüksaraya inhisar etmehyip o devirde belki hayli yaygın olan benzer döşemelerden ilham almak suretiyle ortaya çıktığıdır. Her ne olursa olsun, Büyüksaray mozaiklerinde bir halı havası vardır. Büyüksaray mozaikleri, İstanbul'un toprağının derinliklerinde bulunan döşeme mozaiklerinin üçüncüsü ve ilkidir. Bu gruba giren diğer örneklerden biri Saraçhanebaşında yeni Belediye Sarayı inşaatı sırasında, bir diğeri ise Ankara caddesinde Vilâyet binasının önünde cadde tesviye edilirken bulunmuştur³⁰. Tarihleri kesin olarak tâyin edilemeyen bu mozaik döşemelerin IV-V (belki de VI.) yüzyıllarda İstanbul'da sevildiği böylece anlaşılmaktadır. Ancak bunların İstanbul'a has üslup özellikleri tesbit için örneklerin daha çok olması icap eder. Muhakkak ki toprağın derinliklerinde daha başkaları vardır.

Teşhis hakkındaki VIII. bölüm (s. 161-167) pek inandırıcı sonuçlara varmaktadır. Büyüksaray'da inşaat yaptığı bilinen Theodosius II ile Marcianus'un araştırma yapılan yerler ile ilgili olması ihtimalini red eden *D. T. R.* ve *J. B. W. P.* daha fazla Iustinianos ile Iustinos II'e -azami ihtiyatla- meyl eder gözükürler. Fakat şurası muhakkak ki, bu bölüm İstanbul arkeolojisinde ekseriyetle olduğu üzere hiç bir suretle kesin bir sonuca ulaşmamaktadır.

²⁹ W. Bode-E. Kühnel, *Vorderasiatische Knüpfsteppiche*, Leipzig 1922³ res. 50, 51.

³⁰ Vilâyet önünde bulunan mozaikler hak. bk. R. Duyuran, *İstanbul vilâyet konağı karşısındaki mozaikler*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri yaylığı, 9 (1960) 18-21 (ing. 70-72) res. 1-8. Diğer bâzı münferid parçalar daha bulunmuş ve bunların bir kısmı müzeye kaldırılmıştır.

Kitabın son bölümü (s. 169-193) deniz kıyısında Küçük Ayasofya camii yakınında görülen ve genel olarak *Iustinianos evi* denilen harabeye tahsis edilmiş ve G. U. S. C. (Spencer Corbett?) tarafından yazılmıştır. Vaktiyle Mesguich³¹, Mamboury-Wiegand³² ve Zanotti³³ tarafından incelenen bu kalıntı nihayet bir defa daha -bu defa etraflı bir surette- araştırılarak tanıtılmaktadır. Ancak burada da bütün didinmeler bir aydınlığa çıkarmamaktadır. Yazara göre burada devirler birbirini takip etmekte, sur duvarında üç, sarayda ise dört ayrı safha tesbit edilmektedir (Theodosius II devri, VII. yüzyıl başları, Iustinianos devrinden pek uzak olmıyan üçüncü devir, nihayet belki VIII-IX. yüzyıllara ait önu balkonlu hâlâ görülen kısım?). Şu muhakkak ki bunların hepsi tahminden ibarettir. İçlerinden birinin değişmesi hepsini oynatabilir. Yazarın burasının Iustinianos (= Hormisdas) veya Theodosius II (= Boukoleon) sarayı olamayacağı hakkındaki düşüncesi ve gösterdiği referans ise yeterlidir. Yazarın ileri sürdüğü gibi Ebersolt bu hipotezleri çürütmüş olmayıp (*Constantinople byzantine et les voyageurs du Levant*, s. 254'de değil fakat 18'de) sadece harabenin o günkü durumuna göre bu hususta kesin bir teşhis yapılmayacağını ifade etmiştir: "Dans l'état actuel il est difficile de connaitre l'ordonnance de ce palais et de l'identifier comme on l'a fait, soit avec le palais de Justinien ou d'Hormisdas, soit avec palais de Théodose II ou du Boucoleon".³⁴ Kanaatimize göre, bahis konusu harabenin Hormisdas sarayı olamayacağı (veya onun yerinde) olamayacağını iddia etmek için henüz erkendir. Diğer taraftan bu bölgenin tarihî topoğrafyası ve harabenin teşhisi ile ilgili olarak yakınındaki Sergios-Bakkhos kilisesi (K. Ayasofya) ile beraber gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bu kilisenin bir yuvarlak bina olması, bir "saray kilisesi" olması ihtimalini hatıra getirmektedir. Herhalde şimdiye kadar gözden kaçmış olan bu mesele bundan sonra üzerinde durulmağa değer bir öneme hâizdir.³⁵

Kitabın sonunda ise 1952'de vefat eden (s. 194, not 1'de kaydedildiği gibi 1955 de değil!) Prof. A. M. Schneider'in *Antiquity* için hazırladığı bir tenkit yazısı³⁶ bulunmaktadır.

D. T. R.'in idaresinde yapılan kazıların bu büyük, güzel hattâ muhteşem diyebileceğimiz raporu, kısa tahlilinden de anlaşılacağı gibi çok zengin bir malzeme ihtiva etmektedir. Hârikülâde bir baskı ile sunulan fotoğraflar, ve bunların etraflı

³¹ R. Mesguich, *Un palais de Byzance, "La maison de Justinien", Premiers travaux (oct.-déc. 1913)*, *Compte Rend. de l'Acad. Insc. et Belles Lettres*, 1913, 444-451; "İstanbul Muhipleri Cemiyeti"nin maddî yardımı ile yapılan bu çalışmalar hak. ayrıca bk. E. Mamboury, *Les fouilles byzantines*, 235.

³² E. Mamboury-Th. Wiegand, *Kaiserpalaste*, lev. 5 ve dev.

³³ A. Zanotti, *Autour des murs de Constantinople, I Tchalladi-Capou*, Paris 1911.

³⁴ Ebersolt'un bu harabeye bir isim vermekte daima çekimser kaldığını diğer yayınlarından tesbit etmek mümkündür, bk. *Mission archéologique de Constantinople 1920*, Paris 1921, 32; *Monuments d'architecture byzantine*, Paris 1934, 92.

³⁵ Lars-Ivar Ringbom, *Gratempel und Paradies, Beziehungen zwischen Iran und Europa im Mittelalter*, Stockholm 1951, 140 ve dev. da *Herrscherheiligtum* olarak isimlendirilen bu çeşit kiliseler üzerinde durulmaktadır.

³⁶ Bk. yukarıda not 18.

izahı, bu cildi her Geç Roma-Bizans sanat tarihi ve mimarisi ile uğraşanın daima başvuracağı bir elkitabı mahiyeti vermektedir. Evvelce de belirttiğimiz gibi, konunun sadece kazı sonuçlarına inhisar ettirilmemesi eserden faydalanma imkânlarını arttırmaktadır. Muhakkak ki bu güzel iki raporla Bizans devrinin Büyüksarayının topoğrafyası ile kaynaklarda etraflı tarif ve tasvirleri yapılan aksamı hakkında aydınlatıcı, kesin sonuçlara varılabilmiş olduğu iddia olunamaz. Ancak elde edilen buluntular bu derece mükemmel yayınlar ile tanıtıldıktan sonra ergeç daha müsbet sonuçlara varılması beklenir. Diğer taraftan yapılan müşahedeler, teknik ve mimârî bakımlardan azınsanmayacak değerdedir. Burada bulunan mozayikler de bu devir sanatının İmparatorluk sarayına ait örnekleri olarak özel bir değere sahiptirler. Bütün bu hususları etraflı şekilde, başlıca mukayese unsurları ile ortaya koyan rapor, münakaşa edilebilecek³⁷ tarafları olsa bile, muhakkak ki büyük bir boşluğu doldurmuştur. İstanbul'a orijinal bir müze kazandırdıklarından dolayı kendilerine müteşekkir olduğumuz araştırmacılar ve başkanları *D. T. R.* bu sonuçları böyle zengin bir cilt ile tanıtmak, ilmi âlemine sunmakla kendilerinden bekleneni yerine getirmiş olmaktadır.

Doçent Dr. SEMAVİ EYİCE

³⁷ Bu rapor hak. bk. R. Guiland, *Byzant. Zeit.* 52 (1959) 120-123; C. Mango- I. Lavin, *The Art Bulletin*, 42 (1960) 67-74. Bu son makalede Büyüksaray kazıları raporu hakkında hayli etraflı tenkitler ve bazı yeni görüşler yer almış bulunmaktadır.

